

УДК 82.0906-12=161.2

Л. А. Чередник

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ ОФЕЛІЇ У ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У науковій розвідці досліджується прийом трансформації класичного образу Офелії, героїні трагедії В.Шекспіра, у ліриці сучасної постмодерної авторки О.Забужко та особливості його інтерпретації.

Ключові слова: *інтертекстуальність, мотив, образ, абсурд, метафоризація, інтерпретація.*

Оксана Забужко – одна з найвідоміших представниць сучасної української постмодерної літератури. Письменниця, літературознавець, публіцист, філософ, твори якої здобули широке визнання як в Україні, так і далеко за її межами, особливо в Центральній і Східній Європі.

Творчість української поетеси давно привертає увагу дослідників. Серед них слід назвати В. Агеєву, Н. Анісімову Г. Біберову, Н. Зборовську, Т. Грачову, О. Пашник, І. Стешин, Л. Таран, Т. Тебешевську-Качак, С. Філоненко, Л. Ушкалову, Ю. Шереха, М. Шведову і багатьох інших.

Значної уваги літературознавці відводили висвітленню проблеми жінки-автора у прозі О. Забужко. Зокрема, це питання детально й усебічно дослідила В. Агеєва. Проблемі жіночого письма у прозі присвятила свою монографію Н. Зборовська.

На думку літературознавця Т. Грачової, «значно менше уваги приділяється поетичному дискурсу О. Забужко» [3].

Актуальність статті обумовлена необхідністю комплексного аналізу трансформації шекспірівських образів у ліриці О. Забужко.

Метою нашої розвідки є вивчення характеру трансформації шекспірівського образу Офелії у поезії О. Забужко й особливості його інтерпретації.

Окреслюючи творчий доробок О. Забужко слід зазначити, що він вирізняється глибоким філософським сприйняттям буття, «виявляючись на всіх його рівнях: самопізнання, осягнення природи Іншого, світового космічного і міфологічного творення» [8], психологізмом, емоційністю, органічною інтертекстуальністю.

Більшість критиків суголосні у тому, що у своїй творчості письменниця часто звертається до сюжетів, які є варіаціями на усталені теми літератури і філософії. Часто за допомогою цитування, алюзії, ремінісценції, наслідування у її текстах відтворюються твори відомих митців минулого. Тому поетика творів Оксани Забужко нерозривна з інтертекстуальністю. Поетесі імпонують образи «Божественної комедії» Данте, мисленнєві побудови французьких екзистенціалістів. До вподоби їй також і шекспірівський «Гамлет», а особливо – Офелія, чие ім'я зринає в назвах цілої низки її поезій («Монолог Офелії», «Офелія і "мишоловка"», «Офелія – Гертруді»), які складають своєрідний триптих.

Літературознавець Г. Біберова здійснила прочитання цих віршів крізь призму філософії абсурду. І дійсно, в інтерпретації Забужко в образі Офелії іноді досить чітко проступають риси абсурдного героя.

Так, у художній світ поезії «Монолог Офелії», що увійшов до першої поетичної збірки авторки «Травневий іній» (1985), органічно вплітається мотив двосвіття. Звідси випливає і своєрідна композиція: репліки шекспірівської героїні переплітаються з роздумами молодої жінки-акторки. Перед читачем постає зовсім інша, ніж у Шекспіра,

Офелія. Героїня української поетеси – пристрасна, емоційна, чутлива. Офелія О. Забужко – це сучасна жінка, актриса, яка виконує цю роль у п'єсі відомого англійського драматурга. Акторка переживає серйозний внутрішній конфлікт, але, почувавши себе Офелією і водночас будучи людиною сьогодення, вона розуміє невідворотність сценічних подій, їхню запрограмованість і передбачуваність, а також усвідомлює необхідність виконання своєї ролі:

*Це станеться, принце (кашель в партеті):
Свят-вечір, як вузол, розв'яже зима,
Король з Полонієм стануть за двері –
А я скажу Вам, що я сама... [4, с. 26].*

Водночас вона відчуває, що усі її слова – чужі, але вже не розмежує виставу і життя:

*Це текст не мій – це, як в танці повільнім,
Зміна фігур, і правил, і норм...
Той із нас двох був божевільним,
Хто вигадав другому цей Ельсінор –
Де з-за плеча хтось несхитно-тупо
Нам нас підсовує, котрий раз,
А потім з'являється збирати трупи
Якийсь новоспечений Фортінбрас! [4, с. 26].*

Дослідниця Н. Анісімова наголошує на «яскраво вираженій театралізації поетичного світу О. Забужко» [1]. Саме тому в уяві її Офелії постійно переплітаються реальний і ірреальний світи, що створює ефект «театру-в-театрі» і розкриває цей обрах у трьох іпостасях: персонаж В. Шекспіра, акторка і звичайна жінка.

У монолог Офелії-акторки часто вплітаються слова-ремарки, які підкреслюють внутрішні переживання героїні, викликані щирим проникненням у глибини театального образу. Здається, що й сама акторка божеволіє разом зі своєю героїнею:

*Десь є ж мій віночок – мене не спинять,
Дозвольте відкланятись! з тим 'янку й руж! [4, с. 26].*

Але її божевілля інше, ніж у шекспірівської героїні. Воно викликане тим, що акторка, як і кожна жінка, прагне щастя, кохання, але не знаходить їх.

Мотив гри, який використовує поетеса, допомагає підкреслити дисгармонію світу. Образ шекспірівської Офелії надає змоги авторці поставити питання про конфлікт між митцем і матеріальним світом, в якому йому доводиться жити. У неї Офелія, перш за все, жива людина зі своїми абсолютно буденними проблемами:

*Я зараз співатиму (з носом розпухлим,
І голос кришиться: печальний факт...),
Хай йому всячина, як тиснуть туфлі!
П'ята сцена, четвертий акт [4, с. 27].*

Розуміючи абсурдність і безвихідність ситуації, в якій знаходиться, Офелія-акторка все ж сподівається хоча б на малу долю глядацької уваги:

*Тільки хтось, може, поплече з ложі,
Тільки хтось квіти на кін принесе... [4, с. 27].*

Як бачимо, Офелія потрапляє в полон сценічного ірреального життя, яке, на жаль, як і реальне, наповнене пристрастями і злом.

У поезії «Офелія і "мишоловка"», що входить до збірки «Диригент останньої свічки» (1990), головна героїня теж актриса. Вірш має епіграф: «Тільки хтось, може, поплече з ложі, тільки хтось квіти на кін принесе...» [5, с. 116]. Це цитата з вірша «Монолог Офелії», що налаштовує читача на якесь очікування, вносить відтінок

невпевненості у тому що відбувається. Головна героїня твору, ще більше, ніж у попередньому вірші, відчуває абсурдність свого життя і театральної ситуації.

Метафоричною є назва поезії. Мишоловка – це не тільки п'єса, яку Гамлет ставить в Ельсінорі. Це те замкнуте коло, в якому перебувають герої даного вірша (як і персонажі Шекспіра). Це і конфлікт ліричного твору: героїня-акторка живе у театральному світі, в якому вона задихається, але й вирватися з нього не може; прагне до справжніх почуттів, але у її житті вони відсутні.

О. Забужко у поезії вдається до своєрідного зображення шекспірівських образів. Поетеса окреслює конфлікт і невідповідність актора художньому образу, показує їхню різну «тональність». Авторка використовує прийоми сатири у змалюванні Гамлета і Офелії, що значно знижує їхнє сприйняття:

У Гамлета лисина і черевце.

Офелія курить, сховавшись на хорах.

Дрижить сигарета у пальцях худих,

Де випнуті крупно каблучки суставів,

І, з ритму збиваючи видих і вдих,

Іде шкереберть та класична вистава [5, с. 116].

Усі образи шекспірівської трагедії теж зображені сумно-сатирично. Офелія уже не молода жінка, Клавдій п'є горілку, в акторів «гримовані лиця в патьоках зусиль». Вони всі перебувають в якомусь зачарованому колі і не можуть вирватися зі свого театального буття. А їхні глядачі – несвідомий натовп, який спостерігає за грою, але ніколи не втручається в неї:

День у день, спектакль у спектакль

Нових дебютантів ковтає масовка...

Гамлете, Гамлете, щось тут не так –

Це ж нас зачинила в собі «мишоловка»! [5, с. 117].

Можна припустити, що актори взагалі охоплені якимось хворобливим самообманом, вони не відчувають реального життя або ж втратили його смак.

У даній поезії, як і в попередній, героїня О. Забужко теж зріднилася зі своєю роллю і вже не просто грає Офелію, а відчуває себе нею. Хоча у це відчуття і додається сучасного погляду на життя. У сьогоденній Офелії немає шекспірівської цнотливості, вона уже більш приземлена і прагматична:

Заміж за дурня? Уже була.

Ну а в черниці – не той темперамент [5, с. 117].

Тобто, у житті акторки-Офелії стирається будь-яка межа між реальністю і сценічністю, а театр допомагає героїні пізнати своє внутрішнє «я». Вона теж перебуває у пастці, але не може відмежуватися від приземлених думок, повсякденного життя:

Іде шкереберть класична вистава!

(Бо голос сідає, мов просить води,

Бо всяким в волосся випари кухні

Бо, стільки картоплю сиру не клади,

Однаково очі на ранок запухнуть...) [5, с. 116].

У читача складається таке враження, що героїня О. Забужко розчарована у любові чоловіка, їй більше необхідна творча самореалізація, якої вона позбавлена:

О Боже, подай – хоч один монолог,

В яким клекотала би – кров, а не лімфа!... [5, с. 117].

Дослідниця Н. Анісімова вважає, що у вірші поетеса моделює «світ навиворіт», тим самим «пропонує своє розуміння образів п'єси англійського драматурга» [1].

У поезії зображені своєрідні стосунки Гамлета і Офелії, які абсолютно не схожі на шекспірівські. Гамлет О. Забужко – людина зріла, досить амбітна («навчає акторів»), приземлена, герой здатний сказати навіть грубу фразу. Офелія теж далеко не цнотлива, схоже, що вона багато пережила у цьому житті і зневірилася в ньому. Її звичка палити, «чавити цигарку», гірка іронія у роздумах про заміжжя роблять її звичайною сучасною жінкою, що виглядає не дуже щасливою в цьому житті. Вона ненавчливо перебуває в якомусь заціпенінні, з якого її виводить лише голос Шекспіра, який і створює ефект «театру-в- театрі», що знову використовує поетеса. Усі герої поезії, наче приречені, знаходяться у «мишоловці», що стає ще й символом рутинності життя, як звичайного, так і театрального.

До поетичної збірки «Автостоп» (1994) увійшов третій вірш О. Забужко, присвячений шекспірівській героїні, що має назву «Офелія – Гертруді».

Поезія має два епіграфи, які належать героям шекспірівської п'єси. Перший з них – репліка короля «...*Не пий, Гертрудо!*» – покликаний привернути увагу читача до перших рядків твору: «*Випий вина, Гертрудо, в ньому нема отрути*» [6, с. 65]. У такій формі поетеса намагається продемонструвати свою власну точку зору, яка не співпадає з варіантом вирішення долі героїв у Шекспіра. Забужко взагалі пропонує інше розв'язання конфлікту. Гертруда у неї залишається живою. Узагалі, ця героїня є символом плинності почуттів, ненадійності, навіть легковажності. Вона з легкістю занурюється у вир нових почуттів і стає «трофеєм» чергового короля:

*То, думаю, цього разу
Ти вийдеш – до Фортінбраса
І жестом плавчині (брасом!)
До стін йому вернеш вбрання,
Можє шкуру убитого лева
(Чи мужа?)! О, єсть королева
В Данії!* [6, с. 66].

З образом Гертруди пов'язані елементи натуралізму. Вона пристрасна, сексуальна жінка, яка любить своє тіло і готова отримувати від нього насолоду:

*Ave, regino – вагію!
Се край твій – під балдахіном,
Де ніжки дубового вгину
Щоночі до світа риплять!* [6, с. 66].

Саме з образом Гертруди у вірш входять мотиви гедонізму. Вона насолоджується своїм тілом, яке дає їй насолоду відчувати себе справжньою королевою:

*...в головах ложка,
Де світом, глевка й несхожа
На себе вчорашню, зложши
Зіпрілим, як сир, чолом
Уклінну дяку Марії,
Що лоно твоє німіє
(Хоч цера, по правді, муріє,
Й на стегнах – судин бурелом...)* [6, с. 66].

Зовсім інша Офелія, з образом якої пов'язаний другий епіграф – слова шекспірівської Гертруди на похороні нареченої свого сина: «*Прощай, дитино! Квіти квітці./ (Розкидаючи квіти). Гадала я тебе за сином мати,/ Жадала я, моя прегарна доню,/ Сама тобі квітчати шлюбне ліжко,/ а не труну*» [6, с. 65]. Незважаючи на своє осучаснення, вона залишається тендітною і чутливою. Але у ставленні до Гертруди в

Офелії з'являється іронія: вона викриває легковажність королеви у стосунках з чоловіками:

*...ти встанеш – і, замість
Блищати в софітах сльозами,
Обтрусися – й вийдеши заміж:
Не з горя, а просто так.
Утретє (як і удруге)
Ти будеш тому подруга,
Хто туго втратить подругу
Між ніг тобі зашморгнуть!* [6, с. 65].

Офелія підкреслює цинізм Гертруди: навіть смерть сина вона сприймає як привід увічнення свого імені в мемуарах:

*Ти в старості будеш пишна –
Велична, валежна, опішня
(Хоч би тобі відрух лишній!)
В сяйному надхмар'ї сивин!
Твоїм чадітимуть чаром
Сучасники – стрійна в муари,
Читатимеш їм мемуари
Під назвою «Гамлет, мій син»* [6, с. 66].

У створенні образів Гертруди й Офелії авторка використовує прийом контрасту. Гертруда залишається жити, а Офелія гине. Впливає досить сумний висновок: у сучасному суспільстві немає місця чистоті. Воно для тих, хто не обтяжений муками совісті. Саме тому голос Офелії лунає з потойбіччя.

Отже, можна зробити наступні висновки. Творчість О. Забужко просякнута екзистенційним світосприйняттям. Художній світ її творів вирізняється зверненням до моделювання абсурдного світу, в якому відсутня гармонія, руйнуються моральні принципи.

Поетеса використовує давні сюжети, наповнюючи їх новим змістом. У ліриці О. Забужко традиційний шекспірівський образ Офелії переосмислюється досить своєрідно. Він неначебто модернізується, осучаснюється, але втрачає класичну цнотливість і чистоту.

Завдяки використанню багатьох модерністських прийомів (двосвіття, світ навиворіт, маска, театр-у-театрі тощо) підкреслюється умовність зображуваного, стираються грані між реальним та ірреальним. В обох цих світах панує дисгармонія, тому сучасна Офелія й перебуває на грані психологічного зриву.

Головна колізія віршів про Офелію полягає не лише у постановці проблеми «митець – суспільство», а й у зображенні конфлікту, який існує у внутрішньому світі жінки.

Своєрідно поетеса розкриває і класичний постулат В. Шекспіра: «Весь світ – театр, а люди у ньому – актори». Письменниця часто вдається до мотиву гри. На думку Н. Зборовської, «О. Забужко знає, що жіноче існування – це нескінченний театр для чоловіків-глядачів, це вічна неможливість бути собою, це суцільна фальш» [7, с. 129]. Героїні української авторки перебувають у полоні театральної мишоловки, яка унеможливорює прагнення вирватися з неї. Тому їхнє життя супроводжується мотивами болю, страждання, самотності і набуває ознак трагічності.

Поетика творів О. Забужко вирізняється своєрідним світобаченням, глибиною змалювання та психологізмом характеру ліричних героїв. Тому вона досить часто ламає стереотипи у потрактуванні багатьох образів. Подальшого дослідження заслуговують

використання поетесою міфологічних, античних, біблійних образів і мотивів та їхня оригінальна інтерпретація й рецепція у поетичній спадщині О. Забужко.

Список використаної літератури

1. Анісімова Н. П. «...Все ще можна зіграти інакше...»: театралізований світ навиворіт у поезії Оксани Забужко [Електронний ресурс] / Н. П. Анісімова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. – 2014. – № 4.14. – С. 7–12. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2014_4 ; Anisimova N. P. «...Vse shche mozhna zihraty inakshe...»: teatralizovanyi svit navyvorit u poezii Oksany Zabuzhko [Elektronnyi resurs] / N. P. Anisimova // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. – 2014. – № 4.14. – S. 7–12. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2014_4

2. Біберова Г. Образ Офелії в ліриці Оксани Забужко : гендерний аспект / Г. Біберова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2004. – Вип. 9. – С. 206–214 ; Biberova H. Obraz Ofelii v lirytsi Oksany Zabuzhko : hendernyi aspekt / H. Biberova // Aktualni problemy slovianskoi filolohii. – 2004. – Vyp. 9. – S. 206–214

3. Грачова Т. Поетичний дискурс О. Забужко [Електронний ресурс] / Т. Грачова // Актуальные проблемы славистики 2012 : Интернет-конференция. – Режим доступу : rusfil-mgggu.at.ua/forum/27-72-1 ; Hrachova T. Poetychnyi dyskurs O. Zabuzhko [Elektronnyi resurs] / T. Hrachova // Aktualnye problemy slavistiki 2012 : Internet-konferentsiya. – Rezhim dostupu: rusfil-mgggu.at.ua/forum/27-72-1.

4. Забужко О. Травневий іній : поезії / О. Забужко – Київ : Радянський письменник, 1985. – 64 с. ; Zabuzhko O. Travnevyi inii : poezii / O. Zabuzhko – Kyiv : Radianskyi pismennyk, 1985. – 64 s.

5. Забужко О. Диригент останньої свічки : поезії / О. Забужко – Київ : Радянський письменник, 1990 – 143 с. ; Zabuzhko O. Dyryhent ostannoï svichky : poezii / O. Zabuzhko – Kyiv : Radianskyi pismennyk, 1990 – 143 s.

6. Забужко О. Автостоп : поезії / О. Забужко – Київ : Український письменник, 1994. – 95 с. ; Zabuzhko O. Avtostop : poezii / O. Zabuzhko – Kyiv : Ukrainskyi pismennyk, 1994. – 95 s.

7. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів : Центр гуман. досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 336 с. ; Zborovska N. Feministychni rozdumy. Na karnavali mertvykh potsilunkiv / N. Zborovska, M. Ilnytska. – Lviv : Tsentri human. doslidzhen LNU im. I. Franka, 1999. – 336 s.

8. Пашник О. В. Трансцендентність як основа буття в ліриці О. Забужко [Електронний ресурс] / О. В. Пашник // Вісник Запорізького національного університету : Філологічні науки. – 2001. – № 4. – Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1909.pdf> ; Pashnyk O. V. Transtsendentnist yak osnova buttia v lirytsi O. Zabuzhko [Elektronnyi resurs] / O. V. Pashnyk // Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu : Filolohichni nauky. – 2001. – № 4. – Rezhym dostupu :

<http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1909.pdf>

Стаття надійшла до редакції 28.03.2016

L. A. Cherednyk

THE IMAGE TRANSFORMATION OF OFELIA IN OKSANA ZABUZHKO'S POETRY

There is investigated the way of classic image transformation of Ofelia, being the hero of V. Shakespeare's tragedy in the lyrics of contemporary postmodern author O. Zabuzhko and peculiarities of its interpretation.

The poet's art has been attracting the attention of literary scholars amid which there is a big input of V. Aheyeva, A Anisimova, H. Biberova, N. Zborovska, T. Hrachova, O. Pashnyk, I. Steshyn, L. Taran and others.

In the explorers' opinion, the poetry of O. Zabuzhko's compositions organically connects with intertextuality. The poet prefers images of «Divine Comedy» by Dante, the thinking of building of French existentialist heroes,

V. Shakespeare tragedy «Hamlet». The main attention is paid to the image of Ofelia that has been devoted with many poems, which compose triptych («Monologue Ofelia», «Ofelia and «trap», «Ofelia – Gertrude»).

In the poet's lyric there has been gone over Shakespeare's image and it has been modernized. Zabuzhko represents Ofelia as an actress that is in Shakespeare's play. That's why an important role in poetry is referred to the motive of gay.

The modern techniques (two-world, mask, inside the world, theater-in-theater) help emphasize the conditionality of fiction world of the hero. The erasing of barriers between real and unreal entities leads to duality of lyrical hero. Disharmony of environment generates a deep internal conflict in the spirit of Ofelia-actress that is difficult to be overcome. So the image of modern Ofelia gets the features of tragedy.

The relationship between heroes of Shakespeare's play (Hamlet, Ofelia, Gertrude) is reflected in special way. The author uses the techniques of irony, satire, contrast, elements of naturalism with help of which she modernizes these classical images and gives them more the real interpretation. Gertrude is still alive, but Ofelia dies. The author together with reader make sad conclusions: there is no place for clearness in reality. Only people being without morality can adapt in this life and live calmly.

O. Zabuzhko's poetry differs with its special world-perception, deepness of reflecting and psychology of lyrical heroes' characteristics. That's why she very often breaks the stereotypes in interpretation of many images. The further researches need the usage of myths, ancient and Bible images and motifs and their originality of interpretation and reception in poetry heritage of O. Zabuzhko.

Key words: *intertextuality, technique, image, absurd, metaphor, interpretation.*